

La Lectora

REVISTA DIGITAL DE CRÍTICA LITERÀRIA

Llibres

Cultura

#ProjecteCarner

Nosaltres

Contacte

Subscripció

De la bogeria de Ferrater a la poesia de Tosquelles (i II)

ASSAIG / LLIBRES / 4 OCTUBRE, 2022

«Ho diré a l'inrevés [...]

Diré el que em fuig. No diré res de mi.»

Gabriel Ferrater

Funció poètica i psicoteràpia: Una lectura d'«In Memoriam» de Gabriel Ferrater neix de dues conferències de Tosquelles a l'Institut Pere Mata. Com apuntava a la primera part de l'article, el psicoterapeuta fa servir l'anàlisi del poema per explicar acuradament la seva forma de teràpia i il·lustrar-la. Segons ell, s'hi presta especialment, en tant que poema, gràcies a l'espai heterònom que la funció poètica obre en el llenguatge i, en tant que poema ferraterià, per la conjunció entre experiència i poesia que proposen.

La lectura de *Funció poètica i psicoteràpia* és enriquidora perquè ens planteja la funció o l'impacte que la crítica literària pot arribar a tenir tant en el lector individual com en la sociologia cultural. Cal remarcar que Tosquelles és plenament conscient de la seva pròpia posició i dels límits del seu enfocament: «No caldria ni dir, d'antuvi, que no tinc cap pretensió d'esdevenir un crític literari ni, evidentment, un lingüista científic» (Tosquelles, p. 19); si bé hi ha certs elements en comú, tots dos parteixen d'un objectiu diferent. El psicoterapeuta, idealment, llegeix el poema per tal de veure com s'hi expressa l'«altra cosa» que el propi Ferrater apunta però que no sap com dir, l'expressió del subjecte de l'inconscient, del seu ritme, la marca del seu cos en el llenguatge poètic. També és conscient que Gabriel Ferrater no va preveure els significats ni la lectura psicoanalítica –si bé sap que Ferrater, en diversos dels seus

textos i en lectures crítiques com les de Kafka o el *Nabí*, s'aproximà al pensament psicoanalític.¹ Tosquelles sap que aplica a l'obra un discurs que l'enriqueix sense arribar a tancar-la mai.

És simptomàtic que Tosquelles apel·li al factor humà, tant a l'inici com al final, és a dir, a allò que tenen en comú Ferrater i ell –tots dos són de Reus i van passar per França– i a l'experiència de l'un i de l'altre, en què ell mateix mai no s'obvia com ho faria, per exemple, un «psicoanalista de clientela». Tosquelles és plenament conscient que «en tot acte de psicoteràpia les problemàtiques personals de l'analista entren en joc» (Tosquelles, p. 307). També, per tant, en la seva manera de fer crítica. Precisament, el que fa il·luminadora la lectura de Tosquelles no és sols l'aprofundiment en un possible procés de construcció del subjecte sinó la importància que dona als detalls i al rol d'alguns personatges en el poema. El psicoterapeuta va conèixer l'Oliva i havia sentit parlar de la Casa de la Sol, i això li permet una proposta de lectura molt particular, que obre també la pregunta pel rol del crític davant d'una obra literària. Ja a l'inici, opta per anomenar a Ferrater pel diminutiu Biel, la qual cosa és, d'alguna manera, una declaració d'intencions.

«Vaig descobrir / *Les fleurs du Mal*, i això volia dir / la poesia, certament, però / hi ha una altra cosa» («In Memoriam», v. 5-8)

Per entendre la lectura que Tosquelles fa de Ferrater, cal atendre a la manera com ell concep el procés de construcció del subjecte –que oscil·la entre les teories de Freud, les de Klein i les de Lacan, passant per catalans com Emili Mira o Salvador Sarró–. El subjecte es construeix

narcisísticament –el narcisisme és necessari per tal que hi hagi una identitat; no està connotat negativament si no n’hi ha un excés– per tal de donar continuïtat a l’esperit i endreçar-hi les pulsions cap a objectes de desig, el sofriment per la manca dels quals emergeix en forma de paraula o d’imatge. Per fer-ho, el cos s’identifica amb el «subjecte de l’enunciació» lingüístic que unificarà totes les imatges i paraules perquè en resulti la identitat. Així, el subjecte no emergeix, com s’havia dit sovint, dels afectes o les imatges soles, sinó del procés de teixir i desteixir la paraula, el llenguatge, els símbols. El procés, però, sempre resta inacabat:

esperem tanmateix sempre que d’una part l’ús del llenguatge afirmarà la nostra singularitat i donarà relleu a la presència dels altres, i d’altra part ens adonem que mai la pròpia estructura de la llengua no permet constituir la *garantia absoluta* d’aquesta identitat i singularitat (Tosquelles, p. 43-44)

El llenguatge és, en última instància, aquell camí en què les pulsions poden deixar marca en el procés autocreatiu a través del qual el subjecte es construeix incessantment: «el que se’n pot dir i el que se’n pot escoltar només va *pels marges d’allí on passen* i hi deixen *rastre*» (Tosquelles, p. 85). A més, els símbols del llenguatge intervenen en les relacions humanes i estan organitzats segons unes estructures socials que, per tant, esdevenen necessàries en la construcció de la identitat del subjecte. Conseqüentment, els símbols comprometen el subjecte a presentar una identitat demanen sempre una alteritat essencial davant la qual identificar-se simbòlicament –també ho postula Lacan, o Paul Ricoeur a *Soi-même comme un autre*–: pot ser la mare, el pare, un amic, un espai aliè al cos o qualsevol objecte de desig.

Lacan il·lustra la tríada, precisament, amb la metàfora del nen (el Real) que es mira al mirall (la Imatge), i que descobreix que són una mateixa cosa perquè la llei paterna (el Simbòlic) li ho assenyala. El mirall, tanmateix, crea un «jo» sempre escindit, ja que reproduïx l'escissió del llenguatge entre significat i significat; la imatge de Lacan del subjecte travessat, tallat, escindit per la «introjecció» del Simbòlic, ho il·lustra. Així doncs, ja no parlem del «jo» conscient sinó del subjecte, que conté l'alteritat dins de si mateix: «Desplaçar el jo al camp de l'altre (...) vol dir solament, ni més ni menys, que ens cal “descentrar el subjecte” i fer-lo sortir de “egocentrisme” de les simples i espontànies percepcions i reproduccions de les “imatges” aparentment concretes del món que ens envolta» (Tosquelles, p. 69).²

El subjecte, però, no està plenament condicionat per la paraula; «Les paraules –els sons, humans, *s'introjecten*» (Tosquelles, p. 33) en el nen per tal que pugui fabricar-les muscularment, en una activitat creativa, que sempre porta un treball poètic de la paraula. Es construeix, doncs, un cos que s'ofereix a les estructures verbals, dialogals i emotives i que marquen i transfiguren l'experiència personal. En primer lloc, és el cos del nen que es construeix per separat de la mare, és a dir, descobrint-la com una alteritat que l'escindeix del món. En segon lloc, hi ha la pubertat, que posa en crisi altre cop les problemàtiques del cos, la identitat i la qualitat de les relacions.

És en aquesta segona crisi que Tosquelles situa el noiet de catorze anys que Ferrater construeix, a partir del record, a «In Memoriam». El descobriment de *Les flors del mal* de Baudelaire és, per Tosquelles, la imatge del retrobament amb la funció poètica del llenguatge, a través de

la qual el jove podrà construir la seva singularitat. És imprescindible, doncs, que es doni a l'inici del poema:

La memòria i l'evocació dels fets que ningú no pot negar, la "realitat" social dels esdeveniments de la guerra que descriu, només són peces retallades i cosides de la funció poètica del llenguatge. *I és això que voldria posar en relleu*. Perquè cal que tots els qui fan ofici de psicoterapeuta s'entrenin a capir els moviments i el que fa llei i raó (...) d'aquesta funció que obra, vulguis o no, en tots els discursos (Tosquelles, p. 38-39)

**«la vida / que se li havia fet estranya, i no / n'era ja responsable»
(«In Memoriam», 331-333)**

Tosquelles recorre a altres poemes de *Les dones dels dies* per exemplificar els conceptes abans d'aplicar-los a «In Memoriam». Hi ha un èmfasi en «Teseu», per exemple, en l'explicació del subjecte escindit: «algú que pots dir / que és tu mateix, sempre / fa camí amb tu» (v. 15-17). El narcisisme xoca amb l'alteritat que el constitueix –és a dir, allò que li manca, el fantasma, la pulsó irreprimible–, les dones que l'esperen al final o ell mateix en tant que figuració autoconstruïda: «Un sol fil et daura / la fosca memòria, / corre pels tapissos / on t'has figurat» (v. 1-4). Tosquelles també es detura en el «Poema Inacabat», que mostraria el funcionament de la construcció de la identitat del subjecte a partir del llenguatge i a partir d'una alteritat, Helena, a qui es dedica aquest –l'Heleneta a qui també es dirigirà al primer vers de «Tornada», el següent poema del recull–. Les dones són un dels eixos del llibre, juntament amb els dies; unes remetent a les pulsions sexuals (en sentit ampli), els altres al pas del temps i, finalment, a la mort. La lectura de

Tosquelles, però, és molt complexa; jo només n'esbosso idees per fer-la menys hermètica.

A més, en la majoria de poemes de Ferrater hi ha, sempre seguint Tosquelles, la tematització de la pròpia escriptura en el procés de construcció del jo poètic en tant que subjecte, que posa en dubte la veracitat que l'aparent simplicitat dels poemes sembla atorgar-los. Ferrater sembla conscient que hi ha una escissió insalvable entre la imatge i la paraula, i que sovint el poeta sols aspira a la mentida, l'autoconstrucció i l'egoisme: «Potser el terme millor és l'egoisme, / i és millor recordar que als catorze anys / hem de mudar de primera persona» («In Memoriam», v. 20-22). Però també hi ha una veritat, aquesta «altra cosa» (v. 8) que és «la que compta» (v. 9) i que apareix en forma de dubte, una certa angoixa i un remordiment que emergiran com fantasmes al llarg del poema.

Tosquelles observa a «In Memoriam» un primer intent de descobrir un espai, que tant pot ser el cos del jo poètic com el lloc geogràfic en què aquest es troba amb d'altres. Així, Tosquelles anirà detectant la rellevància de certs indrets en el poema de Ferrater: la platja de Salou, la casa de la Sol –sempre latent–, la botiga de Subietes, Tamarit, el concert final. Cada lloc, a més, estarà ple de símbols i desplaçaments, fins al punt que Tosquelles llegirà la sonoritat dels noms per veure com s'entretreixeixen. Ca la Sol, per exemple, és alhora la casa on els protagonistes descobreixen les dones i on viuen el primer bombardeig, però alhora la imatge de l'astre i la llum, i un conjunt de fonemes que es relaciona amb tots els altres del poema. La mateixa interpretació acurada de la sonoritat dels fonemes permet al psicoterapeuta associar Tamarit

amb la funció de la mare, o la botiga de Subietes amb les bicicletes. La sonoritat apel·la directament als significants, i sovint els homes i els fonemes s'ajunten per tal de poder exercir la funció simbòlica. En prendre la definició que Jakobson proposa de «funció poètica», Tosquelles repeteix el gest del mateix autor en la seva anàlisi fonètica del poema de Baudelaire «Les Chats» i, a partir d'aquí, connecta amb la construcció del subjecte a partir del ritme i la branca més inconscient del llenguatge.

Tosquelles parla de la «respiració» del poema dit per l'autor, el ritme del poeta (al primer article veïem com el ritme era allò que constituïa el subjecte). A través dels silencis, els blancs, les pauses i les repeticions, el poema esdevé una «representació de l'obert o el tancat del cos que busca i sovint defuig el cos de l'altre» (Tosquelles, p. 262). El fregament dels significants en el cos del poema es posa en paral·lel amb el contacte entre les superfícies dels cossos, en els plaers del jo poètic i en els seus intercanvis comunicatius. La comunicació humana, a més, es basa en el malentès –Lacan utilitza el terme «méconnaissance», que també conté la partícula que introdueix la primera persona en la impossibilitat d'accedir del tot a l'altre–. Tanmateix, la incomprensió de l'alteritat que ens fa de mirall sovint porta a la crisi identitària; parlem altre cop de la crisi adolescent en què el nen se separa de la norma heretada –el Simbòlic– i ha de crear-se altre cop. La funció simbòlica del poema, encarnada en les figures autoritàries com una mena d'imperatiu de «vida moral» apareix en diverses formes d'alteritat. El descobriment de «les putes i el robar» cap a l'inici és un acte d'emancipació de la funció parental d'autoritat-afecte; les dones, psicoanalíticament, permeten superar la figura de la mare, i el

robatori de roba interior sembla metaforitzar la recerca d'una identitat del jo poètic, d'una nova muda per vestir-se i bastir-se –aquí Tosquelles esmenta Freud, Klein i, sorpresa, Xènius.

«la por / no em sembla pas que sigui cap gran tema / per literar o filosofar» («In Memoriam», v. 344-345)

En tot això, s'hi entrecreua inevitablement la reflexió sobre nuclis temàtics de la guerra civil. N'hi ha que resten latents, com la «caça de capellans» durant la guerra i de la qual Ferrater tan sols diu que «els capellans em fan fàstic», o alguns bombardejos que s'esmenten de passada. Els capellans, associats a la roba i a les mudes, remetent també a la sexualitat i a la construcció identitària. No és, ni molt menys, l'únic lloc en què l'Eros i el Thanatos s'entrellacen. Si l'Eros implica sens dubte l'altre, Tosquelles ens explica, a partir de Freud, que la mort també ho fa, en tant que «mort de l'altre» sempre. Hi hauria un esforç de negació que portaria a desplaçar les morts, a buscar-ne l'anonimat. Així, la mort del Guiu es relaciona amb la de Subietes, que al seu temps es relacionava per la botiga de roba amb la sexualitat i la identitat, i que introdueix també la problemàtica de la responsabilitat: «el que els nens volen apropiat-se és el poder del pare, el del seu pare sexual, i a manca de poder fer-ho, més val esdevenir amic d'ell. Els morts que l'IN MEMORIAM evoca, tenen un valor de passarel·la pel poema: I això és el que compta» (Tosquelles, p. 282).

Per a Tosquelles, la responsabilitat és un dels grans motius que creuen «In Memoriam» i la guerra. La responsabilitat de Guiu per la seva pròpia

mort, la de l'Oliva per la mort dels altres, o la dels nens que s'emancipen dels pares –el protagonista, per exemple, prendrà el rol del pare contra el personatge d'Oliva, que esdevé també essencial–. És la responsabilitat el que marca el pas del que Ferrater anomena «vida moral» –entesa com el conjunt de regles en una comunitat concreta– a l'ètica, que es forma en l'elaboració pulsional del subjecte i posa en joc la vida i la mort. I sovint va associada, com en el cas de l'Oliva, a la culpa i al sentiment de por que genera aquell capaç de repartir –per molt indirectament que sigui– la mort.

La por és un altre dels eixos constitutius d'aquest poema. Tosquelles cita la frase de Ferrater: «Som tots fills d'espanyols i la seva muller de sempre, que és la por».³ La por sublima la incertesa i el dubte sobre un mateix; el temor d'infringir lleis de la moral, de deixar enrere els pares, de no identificar-se del tot amb un mateix en el procés de construir-se. Sovint apareix sublimada en forma d'angoixa, associada al plaer i a la culpabilitat sexual, i ja no a la possibilitat de perdre la vida. Sempre hi ha, però, aquesta altra cosa, que són la por i la mort. L'anonimat de la mort en la guerra genera por, el temor d'encarnar o de reconèixer aquell cos que la història s'esforçarà per oblidar. És característic de Tosquelles veure com les problemàtiques generals, socials o històriques –de la guerra, en aquest cas– s'entrellacen amb les personals;

El que potser no se sap –o no es vol saber– és que aquestes lògiques paranoiques [de la guerra] tenen arrels directes i sovint amagades que xuclen els seus aliments en les pròpies problemàtiques psico-sexuals de cada u i donen a les expectacions i als espectacles de la mort, un lloc preferent (Tosquelles, p. 296)

Les herències de Marx i Freud s'entrellacen i permeten pensar les implicacions que la guerra va tenir en el subjecte, i potser construir, precisament, una història molt més conscient que la del relat historiogràfic.

«un psicoanalista –un porc (?)– com jo» (Tosquelles, p. 99)

Malgrat el seu enfocament psicoanalista, la crítica de Tosquelles sovint s'apropa a la del primer estructuralisme en proposar una lectura del poema atenta a la relació entre les parts i la totalitat del poema: «La funció referencial, la clau o el codi, que ens permet de copsar els lligams i els talls del que s'hi diu, només es troba a l'interior del mateix –diguem– poema» (Tosquelles, p. 25). Es fa evident l'esforç de Tosquelles per no caure en l'explicació de fets –els més obertament psicoanalítics o escandalosos– i centrar-se en com es construeixen; les recurrències, els motius reiterats, les ressonàncies, els teixits del llenguatge. Així, malgrat que aparentment l'objectiu d'aquesta lectura sigui il·lustrar el treball terapèutic, l'atenció no s'allunya del text, i respon a tot el seguit de debats teòrics que, especialment al segle XX, han oscil·lat entre una lectura cega a l'especificitat del text i una lectura que s'hi centrava en excés. Així, és capaç de llegir el dol, la por i la construcció d'un subjecte creuat per la guerra alhora que concep les paraules com signes amb entitat pròpia, i sovint cita el treball de crítics o teòrics com Joan Ferraté –i la seva lectura de Baudelaire– o Michael Riffaterre –amb la seva idea que el crític actualitza el text en una possible relectura, sense voler tancar-lo mai–.

Això, precisament, l'ajuda a allunyar-se del fals positivisme històric-marxista a què Joaquim Molas i Josep Maria Castellet limitaven Ferrater, i contra el qual se l'ha llegit, des de llavors, com una forma de poesia de l'experiència –un altre encotillament–. Tosquelles és conscient de la ideologia política que s'amaga rere les lectures i de la necessitat d'allunyar-se de la lectura de Castellet, a qui contradiu mitjançant la citació d'uns versos del propi Ferrater: «No et creguis que faig poesia / d'al·legoria, que ara en diuen realisme, i és afligent». ⁴

D'aquesta manera, Tosquelles no només allibera l'autor d'un cert enfocament limitat a les lectures, sinó que reactiva tot un altre potencial humà i sociopolític, molt particular, que altrament hauria quedat silenciats. Tosquelles no és el primer a erigir Ferrater contra la voluntat de tancar la cultura catalana dins del provincianisme nostàlgic ⁵ però sí que hi dona una perspectiva nova que busca fer-lo circular en la seva època i en l'ampli corrent de pensament psicoanalític, i que no ha perdut la vigència.

Funció poètica i psicoteràpia: Una lectura d'«In Memoriam» de Gabriel Ferrater presenta el diàleg entre allò més particular i allò més genèric, entre els significants del poema i la totalitat del poemari, entre els sentiments d'un individu i el *pathos* humà que creua les guerres, entre Catalunya i Europa, i entre el text d'un home que no ens acabarem mai anomenat Tosquelles i les problemàtiques de l'humanisme que encara avui ens interpel·len.

Alguna cosa ha entrat
dins algun vers que sé
que podré escriure, i no

sé quan, ni com, ni què
s'avindrà a dir. Si puc
te'l duré cap a tu.

Ferrater, «Si puc»

1. Enric Blanes, al *Veus Baixes* dedicat a Ferrater, recupera documents que el connecten amb Freud i tot el corrent. Dolors Oller, en el mateix volum, demostra que la lectura de Tosquelles no és tan descabellada en afirmar que «És notòria la recurrència a la imatge del pou en la poesia ferrateriana: un pou que es presenta sempre com un símbol incògnit i profund de la interioritat. Sorprenentment en un escriptor que proclama la necessitat del sacrifici a la raó formal i a la lògica dels moviments dels homes i de les dones, del món i del diner, Gabriel Ferrater, com tot gran poeta contemporani, té molts poemes metapoètics en els quals, curiosament, no és pas la forma de les construccions allò que el preocupa, sinó més aviat la mania, l'enigma del fenomen de l'escriptura i la tràgica dificultat de l'escissió personal, del crit d'urgència d'un estrany, llunyà i indefugible subjecte líric» («Meditació inacabada»: 153)
2. El subjecte descentrat és, també, el que estudia el postestructuralisme francès. A l'entrada en crisi d'aquest subjecte cartesià hi podem situar tres autors (que Ricoeur anomenarà «escola de la sospita»): Freud, Marx i Nietzsche. Nietzsche, sospitós de les veritats del llenguatge i de la construcció de la història unida a certa idea de progrés emancipador, serà recuperat per Foucault. Marx, que explica com el “materialisme històric” ens travessa, per Althusser. Freud, que posa en joc el discurs sobre l'inconscient, per Lacan. El subjecte que retorna, doncs, ja no és el subjecte cartesià que existeix perquè pensa, ni el sartrià que creu que la raó ens pot conduir a una moralitat perfectible i, per tant, a un món millor. Retorna un subjecte problemàtic, escindit.
3. Laia Maldonado, a la revista *Catorze*, estudia la por com un motiu central en Ferrater: «Qui es pren la vida seriosament sap que hi ha pors que assetgen i que créixer vol dir encarar-s'hi i, en la mesura dels possibles, superar-les. La meva conclusió és que a Ferrater li va costar molt. En una carta inèdita a la seva mare,

va escriure: “mare, jo soc un especialista en la por”. No oblidem que, a més, tenia present el fantasma del seu pare, que no se n’havia sortit i havia optat pel suïcidi. Vaig trobar un dietari on parlava del suïcidi com una manera de vèncer la por, una por que també és molt present en la seva poesia».

4. El procés del reconeixement de Gabriel Ferrater es dona cap a inicis dels 60, en què imperava un corrent de realisme històric i literatura compromesa. En aquesta línia, Molas i Castellet van intentar canonitzar-lo des de l’etiqueta del «realisme moral». Sovint se l’ha comparat, com si tinguessin un mateix estil, amb d’altres membres de l’anomenada «escola de Barcelona», per exemple, amb Gil de Biedma, i hi ha hagut un cert debat entorn de l’última biografia que en va sortir arran de la importància donada a la seva relació amb aquests autors i no tant amb Vinyoli, per exemple, o d’altres que van influir-li tant o més. Això és, tanmateix, reduccionista. Ferrater, situat en una altra línia de referents –que passen, més enllà del simbolisme, per l’escola anglosaxona de Hardy, Auden, Frost, pel surrealisme europeu, i d’altres–, no encaixa del tot en cap d’aquestes lectures. Per ampliar aquest fil, recomano la lectura de «LA VALORACIÓ I EL PRESTIGI DELS ASSAIGS DE GABRIEL FERRATER» de Jordi Julià, a *Veus Baixes*, i «Apunts sobre alguns intertextos ferraterians» de Lucas Capellas, a *La lectora*.
5. Dolors Oller, per exemple, comenta com: «Ferrater no només és important dins la cultura catalana, sinó que és una de les figures que fan que aquesta formi part de la cultura europea amb tot dret, naturalitat i competència» («Pensar més», dins (1981): *La construcció del sentit*, 136). Jaume Coll Mariné, a «El vèncer i la por», analitza en aquesta clau la biografia recent que Jordi Amat ha fet del poeta i que n’omet gran part del catalanisme.

ETIQUETES: [#LECTURESFERRATER](#) [DOLORS OLLÉ](#) [FRANCESC TOSQUELLES](#)

[FUNCIÓ POÈTICA I PSICOTERÀPIA: UNA LECTURA D’«IN MEMORIAM» DE GABRIEL FERRATER](#)

[GABRIEL FERRATER](#)

[JORDI AMAT](#)

[TOSQUELLES](#)

(Terrassa, 2000). Està acabant la carrera d'Estudis Literaris a la UB, amb la beca de col·laboració amb el departament. Ha estat de redactora al Núvol i encara hi col·labora. No ha publicat res, però en té la intenció.

Articles relacionats

**De la poesia de
Tosquelles a la
bogeria de
Ferrater (I)**

**Sobre «Societas
Pandari»**

**Apunts sobre
alguns intertextos
ferraterians**

Llibres
Cultura
Nosaltres
Contacte

© LA LECTORA
hola@lalectora.cat

Amb el suport
de l'Ajuntament de Barcelona
(ICUB, 2019)

Política de privacitat
Copyleft

